

Stanisław Korenik
Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

UKŁAD OSADNICZO-GOSPODARCZY WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO

Bez wątplenia jednym z podstawowych, a zarazem pierwotnych źródeł intensyfikujących działalność człowieka na konkretnym terenie jest istnienie specyficznej formy układów osadniczych, jaką jest miasto. Wiąże się to bezpośrednio z cechą współczesnej cywilizacji – narastającym zjawiskiem urbanizacji. Zjawiskiem pochodnym, wzmacniającym proces urbanizacji, jest rozpowszechnianie się miejskiego stylu życia. Osobnym, ale niezmiernie ważnym elementem współczesnej urbanizacji jest proces metropolizacji przestrzeni związany z szybkim wzrostem znaczenia dużych układów miejskich we współczesnej gospodarce. Rozwój metropolii w znacznym stopniu kształtuje strukturę istniejącej sieci osadniczej. Można by nawet stwierdzić, że następuje swoiste podporządkowanie i uzależnienie poszczególnych elementów przestrzeni od funkcjonowania tych układów metropolitalnych, a owo uzależnienie (stopień) oraz szansa na rozwój poszczególnych elementów przestrzeni społeczno-ekonomicznej są odwrotnością gradientu odległości od tych układów metropolitalnych. W tym kontekście zjawiskiem niekorzystnym jest niewielki zasięg pozytywnego oddziaływania dużych miast polskich. Według *Raportu o stanie zagospodarowania kraju* [4] oraz badań przeprowadzonych w aglomeracji wrocławskiej [1] ten obszar oddziaływania nie przekracza 20-30 km (w wypadku Warszawy jest to 40-50 km). W praktyce takie kształtowanie się tych relacji, w odróżnieniu od wielu dużych metropolii zachodnioeuropejskich, powoduje, że efekty metropolizacji sprowadzają się do tych miast i ich bezpośredniego zaplecza, natomiast w otoczeniu występuje zjawisko anizotropizacji przestrzeni (przejawiające się m.in. skokowym wzrostem bezrobocia oraz znacznym spadkiem liczby podmiotów gospodarczych). Świadczy to o tym, że odległość geograficzna nie jest równoznaczna z dostępnością, a zjawisko konwergencji bezpośredniej nie

występuje. Elementem, który może łagodzić te negatywne zjawiska, jest dobrze ukształtowany układ osadniczy, będący jednym z atutów każdego obszaru (dotyczy to także regionów polskich). O sukcesie gospodarczym konkretnego regionu nie decydują wyłącznie duże miasta, lecz cały jego system osadniczy. System ten w praktyce jest także odwzorowaniem systemu gospodarczego danego regionu, gdyż działalność gospodarcza skupia się w miastach lub w ich sąsiedztwie.

Polski system osadniczy, odzwierciedlony w rozmieszczeniu ludności, charakteryzuje się – mimo rozproszenia jego jednostek – umiarkowaną koncentracją ludności. Można ogólnie sformułować stwierdzenie, że sieć osadnicza w Polsce w ogólnym zarysie ma strukturę hierarchiczną, z wyraźnie zaznaczonymi ośrodkami i układami ciężarów oraz wyróżniającymi się szczeblami taksonomicznymi [2].

Cechą charakterystyczną tego układu jest wyraźnie zarysowany policentryzm. Miasta¹ w polskiej przestrzeni społeczno-gospodarczej odgrywają istotną rolę nie tylko jako miejsce zamieszkania znacznej części populacji kraju (w 2001 r. zamieszkiwało w nich 61,8% ogólnej liczby ludności), ale także jako obszar znacznej aktywności gospodarczej, społecznej, politycznej oraz kumulacji ośrodków naukowych i akademickich. Ponieważ ich struktura przestrzenna i wielkość są bardzo zróżnicowane (przeciętne polskie miasto zajmuje powierzchnię 24 km² i liczy ok. 27,1 tys. mieszkańców), można stwierdzić, że miasta wpływały pozytywnie na dotychczasowe kształtowanie się wielocentrycznego, także spolaryzowanego rozwoju kraju. W warunkach Polski nie występuje, tak jak w wielu krajach sąsiednich, dominacja jednego ośrodka miejskiego, który w znacznym stopniu kształtuje rozwój społeczno-gospodarczy kraju (np. jak w Czechach, na Węgrzech, Słowacji czy w Austrii); taką sytuację można stwierdzić w krajach, które pod względem obszaru i liczby ludności są zdecydowanie mniejsze od naszego kraju. W polskim systemie osadniczym można było w latach dziewięćdziesiątych XX w. zauważyć tendencję do kumulacji procesów gospodarczych, co przekładało się na wzrost znaczenia Warszawy w całej gospodarce narodowej.

Dokonując ogólnej charakterystyki układu miejskiego Polski, należy zauważyć, że na początku 2003 r. miasta zajmowały tylko 6,7% obszaru kraju (skupiając ponad 60% mieszkańców). Gęstość sieci polskich miast charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem przestrzennym. Największą koncentrację miast wykazują regiony południowe i środkowo-zachodnie. Zróżnicowanie gęstości sieci miast w przekroju regionów jest stosunkowo duże. Regionem o najwyższym współczynniku gęstości sieci miast jest woj. śląskie, gdzie na jedno miasto przypada 178 km² powierzchni regionu; w tym województwie zostało zlokalizowanych także 7,8% wszystkich miast polskich i 16,1% ludności miejskiej. Natomiast obszarem o najniższym współczynniku gęstości sieci miast jest woj. lubelskie, w którym na jedno miasto przypada 613 km². Zlokalizowanych jest tam tylko 4,7% wszystkich miast w kraju; zamieszkuje w nich niecałe 4,4% ludności miejskiej [3].

---

¹ W realiach polskich przyjęto, że miastem jest każda jednostka przestrzenna (osiedle), której nadano prawa miejskie. Wiąże się to z pełnieniem określonych funkcji na rzecz zarówno jej mieszkańców, jak i otoczenia.

Jednym z regionów o wysokim poziomie urbanizacji jest Dolny Śląsk. W miastach tego regionu zamieszkuje ok. 71,3% ogółu ludności² (jednak wskaźnik ten w ostatnich latach powoli się obniża się, np. w 1998 r. wynosił on prawie 71,6%), czyli ponad 2 mln osób. Dokonując ogólnej charakterystyki systemu osadniczego tego regionu, należy wskazać, że jest on dobrze rozwinięty, hierarchiczny, reprezentowany przez dużą sieć miast o zróżnicowanej wielkości, z rozbudowaną siecią połączeń i wyraźnie ukształtowanym centrum, którym jest miasto Wrocław. Dokonując społeczno-ekonomicznej analizy przestrzeni Dolnego Śląska, zauważa się, że obszarem intensywnego wzrostu gospodarczego tego regionu jest przede wszystkim obszar aglomeracji wrocławskiej (szczególnie gminy: Wrocław, Kobierzyce, Święta Katarzyna, Kąty Wrocławskie, Czernica, Długołęka, Oborniki Śląskie), a w utworzonych nowych obszarach aktywności gospodarczej – Oława. Wszystkie te miejscowości wyznaczają krąg zewnętrzny aglomeracji wrocławskiej. Na bazie tych ośrodków osadniczych jest kształtowany związek między funkcjami lokalnymi spełnianymi przez nie na danym obszarze a funkcjami aglomeracji i ośrodka centralnego – Wrocławia. W układzie tym dominuje Wrocław, który skupia ponad 60% wszystkich mieszkańców aglomeracji. Można także zauważyć, że kierunek ekspansji przestrzennej obszarom rozwijającym się najdynamiczniej wyznacza rzeka Odra.

Tabela 1. Zmiany w liczbie mieszkańców w miastach Dolnego Śląska* w wybranych latach

Ludność	Liczba miast				Ludność w miastach (w tys.)			
	1977	1982	1991	2002	1977	1982	1991	2002
Poniżej 5000	16	21	18	21	61,3	74,7	62,3	69,6
5000 – 10 000	29	26	29	30	194,1	107,3	193,9	203,3
10 000 – 20 000	19	17	17	15	199,6	233,7	236,1	211,7
20 000 – 50 000	9	10	13	13	381,8	330,6	397,7	379,2
50 000 – 100 000	4	5	4	4	278,3	367,7	312,3	298,4
100 000 – 200 000	1	1	2	2	129,8	135,7	246,2	236,6
Powyżej 200 000	1	1	1	1	592,5	627,1	643,2	639,2
Ogółem	79	81	84	86	1 837,4	1 876,8	2 091,7	2 038,0

* Bez powiatu górskiego, Sycowa i Twardogóry.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Omawiając strukturę osadniczą regionu, należy podkreślić, że jest ona zdywersyfikowana i różnorodna, co jest wynikiem wieloletnich procesów społeczno-gospodarczych zachodzących na obszarze regionu i towarzyszącego temu zjawisku procesu osadniczego. Najwięcej ludności zamieszkuje miasta w przedziale od 10 do 100 tys.; jest to prawie 25% ludności miejskiej regionu. Dokonując oceny rozwoju miast, należy zwrócić uwagę na czynnik demograficzny (przykładem takiego podejścia jest tab. 1), z drugiej strony oceny te powinny być formułowane na podstawie dłużejletnich okresów. W regionie jest 90 miast, z czego 53 (59%) to

² Pod tym względem region plasuje się na drugim miejscu w kraju, tuż za woj. śląskim, w którym wskaźnik ten wynosi 79,4%.

miasta poniżej 10 tys. mieszkańców, 17 miast mieści się w przedziale od 10 tys. do 20 tys. mieszkańców, kolejne 17 miast należy do przedziału od 20 tys. do 100 tys., dwa miasta mają liczbę ludności przekraczającą 100 tys. i jedno ponad 500 tys. mieszkańców. Przestrzenna lokalizacja ośrodków miejskich w regionie odpowiada pasmom aktywności gospodarczej. Jest to obszar tzw. zagłębia sudeckiego, worek turosszowski, legnicko-głogowski okręg przemysłowy oraz aglomeracja wrocławska.

Jak wynika z powyższego zestawienia, znacznie wzrosła w porównaniu z rokiem 1977, nie tylko liczba, ale i ludność miast z przedziału od 5 tys. do 10 tys., co może świadczyć o dużej roli tych miast w gospodarce lokalnej. Należy przy tym pamiętać o tym, że właśnie z tego przedziału wiele miast po roku 1999 uzyskało status miast powiatowych.

O znaczeniu ekonomicznym miast Dolnego Śląska może świadczyć to, że na koniec roku 2002 skupiały one ponad 86% wszystkich pracujących w regionie. Dochody budżetów gmin o statusie miast (36 jednostek administracyjnych) na jednego mieszkańca w 2002 r. wyniosły 1946 zł (dla regionu wskaźnik ten wynosił 1819 zł), a dochody własne na jednego mieszkańca w tych jednostkach wyniosły 1129 zł (dla całego regionu wielkość ta wyniosła 957 zł).

Jeśli chodzi o aktywność gospodarczą w poszczególnych grupach miast, to należy stwierdzić, że była ona różna, o czym świadczą dane zawarte w tab. 2.

Tabela 2. Zmiany liczby podmiotów gospodarczych w poszczególnych grupach miast w wybranym okresie

Liczba mieszkańców	Lata		
	1998	2000	2002
Do 10 tys.	24 295	24 809	25 139
10 000 – 40 000	49 180	55 073	45 893
40 000 – 100 000	23 403	24 004	26 974
100 000 – 200 000	33 132	33 848	38 179
Wrocław	85 894	88 149	93 053

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Dane z tab. 2 wskazują na dość słabą aktywność gospodarczą w miastach średnich oraz znaczny wzrost aktywności w miastach największych. Należy jednak pamiętać, że aktywność ta jest także znacznie zróżnicowana przestrzennie. Szczególnie dużo podmiotów działa w miastach znajdujących się w zasięgu oddziaływania Wrocławia (np. Środa Śląska czy Oborniki Śląskie), można także wyróżnić miejscowości peryferyjne o małej aktywności, jak np. Lubawka.

W województwie dolnośląskim do miast największych pod względem liczby ludności w 2003 r. należały: Wrocław – 637,5 tys. (w 1999 r. 636,8 tys.), Wałbrzych – 128,8 tys. (w 1999 r. 135,7 tys.), Legnica – 106,5 tys. (w 1999 r. 109,2 tys.) i Jelenia Góra – 88,0 tys. (w 1999 r. 93,4 tys.). Miasta te odgrywają istotną rolę w różnych dziedzinach życia społeczno-gospodarczego regionu. Mimo że

zajmują one tylko niecałe 3% powierzchni regionu, to w 2004 r. zamieszkiwało w nich prawie 33% całej ludności regionu. Jednocześnie w tym roku w miastach tych pracowało 44% ogółu pracujących regionu, co wskazuje z jednej strony na wyższą aktywność zawodową ludności tych miast, a z drugiej na to, że miasta te stanowią miejsce pracy dla pozostałych mieszkańców regionu. Świadczy o tym także fakt, że na obszarze tych miast funkcjonowało w roku 2004 ok. 45% wszystkich podmiotów gospodarczych, z czego ponad 52% o liczbie pracujących powyżej 250 osób. Dokonując analizy według sekcji, można zaobserwować, że najwięcej podmiotów gospodarczych, bo prawie 70% wszystkich funkcjonujących w regionie, miasta te skupiały w zakresie obsługi nieruchomości i firm; nauki, natomiast najmniejszy wskaźnik wykazywał przemysł – 39%, przy czym łączne zatrudnienie w przemyśle i budownictwie skupiało tylko 34% ogółu pracujących w tych sekcjach w regionie. Pozostałe sekcje miały udziały zbliżone do średniej (może z wyłączeniem ochrony zdrowia i opieki społecznej, dla której wskaźnik wyniósł ponad 51%). Należy również wskazać, że miasta te odgrywały znaczną rolę w świadczeniu usług w regionie, gdyż skupiały ponad 57% ogółu pracujących w regionie w usługach rynkowych i ponad 46% w usługach nierynkowych.

Reasumując powyższe uwagi, należy stwierdzić, że znaczenie miast w regionie jest zróżnicowane w zależności od ich funkcji i położenia. Dodatkowo należy oczekiwać, że ta zależność będzie się zwiększać, co w sposób niekorzystny wpłynie na funkcjonowanie poszczególnych ośrodków miejskich, szczególnie na pogórzach sudeckim – tzw. miast poprzemysłowych. Z tych powodów w przyszłych działaniach dotyczących kształtowania rozwoju regionalnego należy podjąć przedsięwzięcia ograniczające ich marginalizację i witalizujące je, gdyż dobrze rozwinięta struktura osadnicza regionu jest jego atutem. Dokonując kompleksowej oceny, można stwierdzić, że układ osadniczy w regionie jest prawidłowo ukształtowany. Ma on charakter policentryczny, z wyraźną dominacją ośrodka centralnego. Do jego podstawowych wad należy zaliczyć znacznie posuniętą fragmentaryzację i enklawowość. Poszczególne ośrodki miejskie, szczególnie małe i średnie, mają wyłącznie znaczenie lokalne ewentualnie subregionalne, jednak nie mają dużego znaczenia w gospodarce regionu. Jako główny powód takiego stanu rzeczy należy wymienić brak nowoczesnej infrastruktury (duża dekapitalizacja), szczególnie komunikacyjnej, gdzie obserwuje się znaczny stopień degradacji (np. z Wrocławia nie jeżdżą już pociągi pośpieszne do Jeleniej Góry, co jest wynikiem złego stanu trakcji kolejowej). Brak nowoczesnych i sprawnych połączeń między dużymi miastami, odgrywającymi rolę biegunów wzrostu w regionie, powoduje, że tempo tego procesu jest niezadowolające, a pozytywne tendencje mają ograniczony przestrzennie zasięg. Do innych przyczyn należy zaliczyć brak dostatecznej współpracy podmiotów administracji zarówno rządowej, jak i przede wszystkim samorządowej regionu z omawianych ośrodków.

Mimo tych niekorzystnych zjawisk należy oczekiwać, że poszczególne ośrodki miejskie będą odgrywać w przyszłości znaczną rolę w rozwoju regionu, przy po-

stępującym procesie marginalizacji tych, które nie wypracują odpowiednich funkcji świadczonych na rzecz gospodarki regionu.

Literatura

- [1] *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej dla obszaru aglomeracji wrocławskiej*, Wrocław 2000 Plus nr 38, Wrocław 2001, s. 36-159.
- [2] *Geografia gospodarcza Polski*, red. I. Fierla, PWE, Warszawa 2001, s. 69.
- [3] *Niektóre aspekty rozwoju miast polskich w latach 1991 – 2000*. GUS, Warszawa 2001.
- [4] Węclawowicz G. i in., *Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego kraju (aktualizacja)*, IGiPZ PAN, Warszawa 2002, s. 101.

COLONIAL AND ECONOMIC SYSTEM OF LOWER SILESIA PROVINCE – BASIC TENDENCIES

Summary

The main aim of this article is showing basic tendencies of development of Lower Silesia province's colonial and economic system which has just now occurred in situation of definition and forming of development's directions, coming inter alia off process of integration with European Union. Basic problem of this region's spatial structure, threatening social and economic cohesion are disparities not only in area's formation, climate, population's dislocation but also economic activity. Peculiar features of this space decide on the first hand about its potential and economic power and on the other hand they can make barriers in development, as for example: wealthy supply of copper's ores or layers of brown coal.

In the article it was also paid special attention for intensive development's phenomenon of Wrocław metropolitan area following in direction of multifunctional metropolis.

As a reason of the elaboration's limited volume presented matters, opinions and conclusions were depicted in synthetic form.